

Osvojovanie si slovosledu enklitik v slovenčine ako cudzom jazyku na príklade textov slovanských študentov

Martina Ivanová – Vladimíra Bashir Géčová

Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Univerzita sv. Klimenta Ochridského, Sofia

martina.ivanova@unipo.sk

wladenka@gmail.com

Kľúčové slová: enklitiky, slovosled, slovenčina ako cudzí jazyk, slovanskí študenti, jazyková chyba
Key words: enclitics, word order, Slovak as foreign language, Slavic students, language error

1 Úvodné poznámky

Výskum osvojovania si slovosledu¹ v slovenčine ako cudzom jazyku (L2) je jednou z oblastí, ktorej sa doposiaľ v slovakistike nevenovala výraznejšia pozornosť. Táto skutočnosť má niekoľko dôvodov. V prvom rade možno spomenúť absenciu korpusov slovenčiny ako L2, ktoré by poskytli zdrojový materiál na analýzu medzijazyka hovoriacich. Tento hendikep čiastočne vyvažuje pripravovaný projekt *errcorp* – korpus textov študentov učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk, ktorý sa nachádza v štádiu budovania materiállovej databázy (aktuálne je dostupná pilotná verzia tohto korpusu *errcorp-pilot*). Ďalším dôvodom je absencia teoretických, materiálovo fundovaných prác budujúcich na dátach zo súčasných, štýlovo rôznorodých textov, ktoré by mapovali dynamiku a aktuálne tendencie v slovoslede slovenčiny ako materinského jazyka (L1). V oblasti jestvujúcich teoretických opisov možno spomenúť najmä dve práce, z ktorých možno vychádzať a ktoré môžu byť nápomocné aj pri skúmaní špecifik medzijazyka učiacich sa. Ide v prvom rade o prácu J. Mistríka *Slovosled a vetosled v slovenčine* (1966) a výskumy J. Kačalu publikované v diele *Syntagmatický slovosled v slovenčine* (2013). Zo zahraničných prác sú relevantné výskumy slovosledu enklitických komponentov v slovanských jazykoch vrátane slovenčiny v diele S. Franksa a T. H. Kinga (2000) a výskumy slovanskej vety (vrátane slovosledných tendencií) v monografickom kompendiu L. Uhlířovej a L. Veselovskej (1995). Opis slovosledných tendencií v češtine ako L1 nachádzame aj v prácach K. Olivu a T. Avgustinovej (1995), J. Hanu (2007), P. Koseka (2011) a i. V kontexte prác zameraných na akvizíciu češtiny ako L2 možno v tejto súvislosti spomenúť prácu I. Starý Kořánovej (2017), ktorá sa venovala osvojovaniu si enklitických komponentov a ich uplatneniu v infinitívnej skupine. V slovenčine takúto prácu nenachádzame, problematika osvojovania si slovosledu sa síce spomína v práci J. Pekarovičovej (2020), avšak ide len o načrtnutie základných charakteristík slovosledných princípov bez hlbšieho teoretického a materiálového výskumu tohto javu.

2 Osvojovanie si slovosledu v slovenčine ako L2

Keďže slovosled sa týka lineárneho poradia prvkov (slov, slovných skupín, pohyblivých morfémov či viet) vo vetnej štruktúre, ide o jav syntaktickej roviny jazyka. Pokiaľ ide o akvizíciu syntaktického subsystému, vo viacerých prácach sa konštatuje, že v oblasti syntaxe učiaci sa na

¹ Termín *osvojovanie si (akvizícia) jazyka* budeme v štúdiu používať ako synonymum termínu *učenie sa jazyka*. Vychádzame pritom zo zistení viacerých lingvodidaktikov, podľa ktorých nemožno celkom jednoznačne oddeliť proces vedomého *učenia sa jazyka* a nevedomého, nezámerného *osvojovania si jazyka*, keďže vzájomný vzťah vedomých a nevedomých mechanizmov, ako aj explicitných a implicitných znalostí nie je doposiaľ komplexne vysvetlený a oba procesy prebiehajú často v praxi paralelne, porov. Kotková (2017, s. 3). Viac-menej synonyme sa termíny *osvojovanie si* a *učenie sa cudzieho jazyka* používajú aj v práci Pekarovičová (2020).

vyšších referenčných úrovniach jazyka nedosahujú kompetencie rodených hovoriacich (Pakulak – Neville, 2010; DÍaz et al., 2016). Viacerí autori poukazujú na fakt, že učiaci sa si dokážu osvojiť syntaktické javy L2 na úrovni rodených hovoriacich, ak sú identické v L1 a L2. V prípade, že ide o odlišné javy, však učiaci sa zvyčajne nedosahujú úroveň rodených hovoriacich (bližšie pozri Zawiszewski et al., 2011; DÍaz et al., 2016).

Náročnosť osvojovania si slovosledu slovenskej vety je daná aj tým, že lineárne poradie prvkov vo vetných štruktúrach sa formuje na základe súhry troch základných princípov: hlavným z nich je aktuálne členenie výpovede a sprievodnými princípmi sú rytmický činiteľ (determinujúci poradie klitických komponentov) a gramatický činiteľ (týkajúci sa princípov tzv. syntagmatického slovosledu predovšetkým v atributívnej syntagme). Slovenčina sa často opisuje ako jazyk s tzv. voľným slovosledom, čím sa má na mysli skutočnosť, že lineárne poradie zložiek slovenskej vety nie je (s výnimkou atribútu) determinované ich gramatickými funkciami a jeho hlavnou úlohou je vyjadrenie informačnej štruktúry (porov. Hana, 2007).² Z tohto hľadiska platí, že slovosled slovenskej vety sa vyznačuje istou flexibilitou, táto flexibilita však neznamená ľubovoľnosť (ako by termín „voľný slovosled“ implikoval). Práve kontextová začlenenosť vetných zložiek spolu s rytmickými a gramatickými obmedzeniami výrazne redukuje variantnosť lineárneho poradia komponentov v konkrétnej vetnej štruktúre.

Pokiaľ ide o slovosled enklitických komponentov, slovenčina patrí medzi jazyky, v ktorých sa uplatňuje tzv. Wackernagelovo pravidlo, pričom slovenské enklitiky patria do kategórie tzv. klitík v druhej pozícii (2P klitiky). Pre slovenské enklitické komponenty je charakteristické „dvojité občianstvo“: v lineárnej štruktúre vety sa umiestňujú za prvou prízvukovanou zložkou, ktorá sa označuje ako tzv. prozodický hositeľ, no z morfológického, lexikálneho, prípadne syntaktického hľadiska patria k tej zložke vetnej štruktúry, s ktorou tvoria jeden lexikálny, prípadne syntaktický celok. Pozícia lexikálneho alebo syntaktického hositeľa klitiky však nie je podmienená prozodicky, ale je daná jeho funkciou v rámci tzv. aktuálneho členenia výpovede. V dôsledku toho môže v rámci vetnej štruktúry vzniknúť tzv. konštituentová diskontinuita (bližšie pozri Hana, 2007), teda diskontinuitná (nekontaktná, distantná) realizácia enklitiky a jej lexikálneho, resp. syntaktického hositeľa.

Napriek existencii opísaného slovosledného princípu (didakticky zjednodušene by sme ho mohli opísať ako „enklitické komponenty sa umiestňujú po prvej syntaktickej zložke výpovede“, resp. „enklitiky patria do druhej pozície vo vetnej štruktúre“) však nemožno Wackernagelovo pravidlo vymedzovať ako jednoznačnú normu, skôr ako tendenciu. Výnimky z Wackernagelovho pravidla sa týkajú najmä dvoch typov konštrukcií:

(i) realizácia enklitík po niektorých spojkách, ktoré nemajú jednoznačný status, napr. spojka *ale*, pri ktorej je možná dvojaká pozíčná realizácia enklitických komponentov:

- bezprostredne po spojke *ale*:

(1) *Vydala sa za nejakého Bergera, ale sa s ním rozviedla.* (Omnia Slovaca III),

- po prvom vetnom komponente s vetnočlenskou funkciou:

(2) *Cítila jeho dych za chrbtom, ale neobrátila sa.* (Omnia Slovaca III).

(ii) vo vetných štruktúrach s viackomponentovou témou sa enklitický komponent môže realizovať

- v druhej pozícii po spojke:

(3) *Vieme, že sa kedysi pôvodným vlastníkom znárodňovala pôda.* (Omnia Slovaca III),

- po prvom tematickom komponente³:

² V štúdiu sa venujeme slovosledu v pripravených písaných komunikátoch. Otázka slovosledných realizácií enklitík v spontánných nepripravených prejavoch predstavuje samostatnú oblasť výskumu, keďže je podmienená aj faktormi, ktoré v pripravených písaných textoch nie sú relevantné.

³ Podľa *Mluvnice češtiny* (Daneš – Hlavsa – Grepl, 1987) sa príklonka vo vedľajších spojkových vetách nenachádza bezprostredne za spojkou, ale za prvým vetným členom najmä v situácii, keď je téma vedľajšej vety v protiklade k téme, resp. réme susednej vety (predchádzajúcej alebo nasledujúcej), takisto v prípadoch, keď je

(4) S. Markovič spomína, že kedysi sa náklad nosil hore síce ťažšie, ale oveľa romantickejšie. (Omnia Slovaca III).

Komplikáciou pri osvojovaní si slovosledu slovenčiny ako L2 je aj diachrónna dynamickosť slovoslednej realizácie enklitik. Slovosledná dynamika enklitických komponentov sa prejavuje aj v tom, že distribúcia enklitik vo variantných pozíciách je podmienená aj časom vzniku textov (pozri bližšie Mistrík, 1966), napr. *Kam položil knižku, nemohol si spomenúť.* (staršie) → *Kam položil knižku, si nemohol spomenúť.* (novšie), podobne *Od toho dňa vídali sme sa takmer denne.* (staršie) → *Od toho dňa sme sa vídali takmer denne.* (novšie).

3 Typológia enklitických komponentov v slovenčine

Pokiaľ ide o definíciu enklitického komponentu, ako základná, definičná črta sa v teoretických prácach zvyčajne vymedzuje tzv. prozodický deficit enklitik (enklitiky sa vymedzujú ako slová bez prízvuku). Ako uvádza J. Mistrík (1966), príklony ako neprízvučné slová tvoria s prízvuknými slovami jednu rytmickú jednotku. Klitika si teda vyžaduje prítomnosť rytmickej/prízvukovej opory, resp. rytmického/prízvukového hostiteľa. Na základe syntaktickej povahy prozodického hostiteľa možno vydeliť:

- (i) **slovné enklitiky**, ktorých hostiteľom je slovo;
- (ii) **vetné enklitiky**, ktorých hostiteľom je iná syntaktická jednotka ako slovo (porov. kap. 5.2.3).

Na základe kritéria prozodického deficitu možno jednotlivé typy enklitických komponentov klasifikovať do dvoch základných podskupín:

- (i) **stále enklitiky**, tzv. **enklitiky tantum**: možno ich definovať ako prozodicky deficitné elementy vetnej štruktúry, ktoré nikdy nie sú nositeľmi prízvuku;
- (ii) **nestále enklitiky**, tzv. **semiklitiky**: možno ich definovať ako prozodicky deficitné komponenty, ktoré za istých okolností môžu byť prízvukované.

V práci J. Hanu (2007) sa postulujú tri pravidlá na vymedzenie enklitik:

- (i) **kritérium interponovania**, ktoré možno schematicky znázorniť takto [1P – X – C]: element X medzi prvou pozíciou 1P a klitikou C je klitika (X = C),
- (ii) **kritérium samostatnosti**: klitiky nemôžu stáť izolovane, napr. ako odpoveď na otázku,
- (iii) **kritérium vetnej pozície**: klitiky sa nemôžu realizovať v iniciálovej ani vo finálovej pozícii (pokiaľ finálová pozícia nie je zároveň druhou pozíciou 2P).

Vzhľadom na fakt, že v našej štúdii sa budeme zaoberať aj tzv. nestálymi enklitikami, bude pri rozhodovaní o tom, akému prvku pripísať enklitický status, relevantné predovšetkým kritérium (i).

Z hľadiska schopnosti plniť syntaktické funkcie v štruktúre vety budeme enklitické komponenty v slovenčine rozdeľovať do týchto podkategórií:

- (i) **verbálne enklitiky**: ide o gramatické morfémy, ktoré tvoria súčasť gramatického tvaru verbálnej jednotky (gramatické morfémy préterita, resp. antepreterita, kondicionálová morféma *by*, gramatická morféma *sa* uplatňujúca sa pri reflexívnych transformátoch), resp. o derivačné alebo prázdne lexikálne morfémy, ktoré sú súčasťou analytickej lexémy (reflexívne komponenty *sa*, *si* v tejto funkcii) – verbálne enklitiky sa správajú ako enklitiky tantum;

- (ii) **argumentové enklitiky**: ide o pronominálne formy, ktoré vo vetnej štruktúre fungujú ako komponenty s vetnočlenskou funkciou, rozvíjajúce verbá vo funkcii objektu alebo adverbiale; krátke tvary osobných zámen *ma*, *mi*, *ta*, *ti*, *ho*, *ju* a krátke tvary reflexívnych zámen *sa*, *si* predstavujú enklitiky tantum, tvary osobných zámen *ju*, *nás*, *vás*, *ich*, *jej*, *nám*, *vám*, *im*

téma zdôraznená lexikálnymi alebo gramatickými prostriedkami, resp. nevyplýva jednoznačne z predchádzajúceho kontextu a vyžaduje si doplnenie novou informáciou.

fungujú ako nestále enklitiky; k nestálym argumentovým enklitikám budeme zaraďovať aj monosylabické predložkové tvary zámen typu *s ním, k vám, k nám* a pod., rovnako ako monosylabické tvary ukazovacích zámen *to, tu, tak*;

(iii) **sloveso *byť***: status tvarov slovesa *byť* ako enklitiky je sporný a v rôznych prácach sa tieto tvary hodnotia rôzne, vo viacerých prístupoch sa status enklitiky priznáva len auxiliárnym formám *byť*⁴, porov. Uhlířová – Kosta – Veselovská (2017), v iných prácach sa enklitický status priznáva aj prázdným formám neauxiliárneho *byť* (porov. Kosek, 2011). V našom prístupe priznávame status nestálej enklitiky vybraným monosylabickým formám verba *byť* nezávisle od jeho lexikálneho statusu (kopula, plnovýznamové verbum), a to na základe postulovaného pravidla [1P – X – C]: element X (**je**) medzi 1P (*skoro*) a klitikou (*mi, ťa*) je klitika (klitické *je*), porov.:

(5) *Skoro je mi ťa ľúto.* (Omnia Slovaca III),

(5´) **Skoro bolo mi ťa ľúto.*

(5´´) *Skoro mi ťa bolo ľúto.*;

(iii) **konjunktívové enklitiky**⁵ – status enklitík majú aj niektoré konjunkcie a partikuly, napr. odporovacia konjunkcia *však*, resp. pripájacia partikula *však*, ktorej slovosledná realizácia sa viaže na pozíciu 2P, porov.:

(6) *Doma už všetci spali. Kristína však zaspáť nemohla.* (Omnia Slovaca III);

(iv) **klitické trsy**, teda agregáty (adjacentné spojenia) minimálne dvoch enklitických komponentov (môže ísť o homogénne celky pozostávajúce z verbálnych, resp. argumentových klitík, alebo o heterogénne komplexy zložené z verbálno-argumentových, verbálno-konjunktívových, argumentovo-konjunktívových, resp. verbálno-argumentovo-konjunktívových enklitík) – v slovenčine môžu klitické trsy (hypoteticky) pozostávať z 2 až 7 členov, pričom poradie komponentov v klitickom trse je COND⁶ > AUX⁷ > REFL⁸ > NON-ARG. DAT⁹ > ARG. DAT¹⁰ > GEN¹¹ > ACC¹² > CONJ¹³, porov. napr.:

(7) *Asi by som sa ti ho to však opýtala.* (Omnia Slovaca III),

(poradie v klitickom trse: COND (*by*) > AUX (*som*) > REFL (*sa*) > NON-ARG. DAT (*ti*) > GEN (*ho*) > ACC (*to*) > CONJ (*však*)),

(8) *Najradšej by som sa ti mu ho však dotkla.* (Omnia Slovaca III)

(poradie v klitickom trse: COND (*by*) > AUX (*som*) > REFL (*sa*) > NON-ARG. DAT (*ti*) > ARG. DAT (*mu*) > GEN (*ho*) > CONJ (*však*)).

Umiestňovanie enklitických komponentov do správnej slovoslednej pozície predstavuje jeden z najnáročnejších javov pri osvojovaní si slovenčiny ako L2. Študenti sa s ním stretávajú

⁴ Auxiliáry predstavujú morfológické komponenty realizujúce sa ako súčasť verba, ktorých funkciou je vyjadriť gramatické kategórie osoby a čísla (*som, si, sme, ste*). Uplatňujú sa ako súčasť analytických tvarov präterita a antepäterita. Auxiliárnymi sú aj formy *budem, budeš, bude, budeme, budete, budú*, ktoré slúžia na vyjadrenie analytického futúra, tie však nemajú status enklitických komponentov. V našom prístupe tieto formy hodnotíme ako gramatické morfémy, nie ako tvary (pomocného) verba *byť*. Takisto im nemožno prisudzovať sponových verb, porov. Pekarovičová (2020, s. 94).

⁵ Konjunktívovým enklitikám sa v tejto štúdii nebudeme venovať, a to aj z toho dôvodu, že osvojenie si prozodického statusu vybraných konjunktív sa zvyčajne realizuje na vyšších jazykových úrovniach v rámci problematiky súvetných štruktúr (problematika spájacích prostriedkov v súvetných štruktúrach sa v učebnici *Krížom-krážom* preberá na úrovni B2, porov. Gabríková et al., 2014).

⁶ COND = kondicionálna enklitika.

⁷ AUX = auxiliárna enklitika.

⁸ REFL = reflexívna enklitika (reflexívne zámeno, reflexívna derivačná morféma, reflexívna prázdna lexikálna morféma, prípadne reflexívna gramatická morféma).

⁹ NON-ARG.DAT = datívna enklitika vo funkcii neargumentového (nevalenčného) doplnenia.

¹⁰ ARG.DAT = datívna enklitika vo funkcii argumentového (valenčného) doplnenia.

¹¹ GEN = genitívna enklitika.

¹² ACC = akuzatívna enklitika.

¹³ CONJ = konjunktívová enklitika.

už na najnižších jazykových úrovniach – už na úrovni A1 si študenti osvojujú enklitický systém slovenčiny, a to prostredníctvom:

- osvojovania si lexikálnej zásoby, ktorej súčasťou sú od najnižších jazykových úrovní aj verbá s reflexívnymi komponentmi (explicitne sa problematike reflexívnych verb venuje pozornosť napr. v Lekcii 9 učebnice *Krížom-krážom. Slovenčina A1*, porov. Kamenárová et al., 2018);

- osvojovaním si gramatického systému slovenčiny, a to najmä pri gramatickej kategórii času osvojovaním si tvarov präterita a pri problematike fungovania krátkych tvarov zámen (problematika tvorenia tvarov präterita je zahrnutá už v 7. lekcii učebnice *Krížom-krážom. Slovenčina A1*, krátke tvary zámen v akuzatíve sú predmetom 5. lekcie v tejto učebnici).

Náročnosť osvojovania si slovosledu enklitických komponentov je spôsobená aj skutočnosťou, že aj typologicky blízke jazyky, ako je napríklad slovenčina, čeština a poľština, sa umiestňovaním klitík v rámci vetnej štruktúry odlišujú (porov. Uhlířová, 1987, s. 82), čo redukuje možnosť tzv. pozitívneho transferu z L1. V našej práci sa problematike tzv. jazykového transferu (*language transfer*), resp. medzijazykového vplyvu (*crosslinguistic influence*) detailnejšie venovať nebudeme. Dôvodom je jednak obmedzená materiálová základňa, ktorá neumožňuje formulovanie jednoznačnejších záverov, jednak skutočnosť, že problematika medzijazykového vplyvu predstavuje značne komplexný fenomén, pri ktorom je potrebné zohľadniť tak jazykové faktory (medzijazyková podobnosť, frekvencia a salientnosť štruktúr, príznakovosť a prototypickosť štruktúr a pod.), ako aj kognitívne a vývinové faktory (úroveň kognitívnej maturácie učiaceho sa, vývinové a univerzálne aspekty akvizitívneho procesu a pod.), ako aj faktory vzťahujúce sa na kumulatívnu jazykovú skúsenosť a znalosť (vek, dĺžka a intenzita jazykovej expozície, počet a poradie osvojovaných jazykov a pod.), bližšie pozri Jarvis – Pavlenko (2010). Viaceré výskumy slovosledu navyše formulovali protichodné závery, pokiaľ ide o vzťah medzi L1 a L2 v procese produkcie slovosledných štruktúr: niektoré práce postulovali vplyv charakteru slovoslednej štruktúry L1 pri osvojovaní si slovosledu v L2 (napr. Zoble, 1982), iné zasa konštatovali, že slovosled uplatňovaný v medzijazyku učiacich sa nie je determinovaný štruktúrnym charakterom L1 (napr. Fathman – LoCoco, 1989).

4 Metodológia výskumu

Cieľom štúdie je na základe identifikácie slovosledných chýb pri používaní enklitík opísať základné tendencie osvojovania si slovosledu v slovenčine ako L2, a to prostredníctvom analýzy písaných textov študentov učiacich sa slovenčinu na jazykových úrovniach A1 až C1. Materiálovým východiskom našej analýzy boli dáta získané z predpilotnej verzie tzv. errkorp, korpusu textov študentov učiacich slovenčinu ako cudzí jazyk. Daný korpus aktuálne zahŕňa 12 733 tokenov a 10 428 slov. Vzhľadom na fakt, že rozsah korpusových dát nebol vzhľadom na počet slovosledných chýb a zameranie príspevku rozsahovo postačujúci, doplnili sme ho ďalšími textami, ktoré sme získali od kolegov a kolegýň z lektorátov slovenského jazyka a kultúry v zahraničí (Katovice, Užhorod, Belehrad).

Súbor zozbieraných textov sme spracovali v programe Excel, pričom každé použitie enklitického komponentu (správne aj nesprávne) sme anotovali na základe súboru anotačných parametrov príslušnou značkou, tzv. tagom. Naša materiálová databáza tak zahŕňala 26 textov na úrovni A1 až B1 a 17 textov na úrovni B1 až C1 (nepomer v počte analyzovaných textov je daný ich rozsahom: študenti na nižších jazykových úrovniach produkujú kratšie texty, naopak, na vyšších jazykových úrovniach sa od študentov vyžaduje aj produkcia rozsiahlejších textov). V materiálovej databáze boli proporčne zastúpené texty študentov s poľským (západoslovanské jazyky), ukrajinským (východoslovanské jazyky) a srbským (južnoslovanské jazyky) materinským jazykom. Rozsah analyzovaného materiálu bol daný cieľom identifikovať aspoň 50 slovosledných chýb týkajúcich sa použitia enklitík na úrovniach A1 až B1 a B2 až C1.

- Pri anotácii zozbieraných komunikátov sme brali do úvahy nasledujúce parametre¹⁴:
- a) z hľadiska typu enklitických komponentov vyčleňujeme
 - **reflexívne enklitiky** (REF), ktoré predstavujú prázdne lexikálne morfémy v rámci reflexív tantum, resp. derivačné morfémy v rámci odvodených reflexívnych verb,
 - **verbálne enklitiky** (AUX) – samostatné gramatické morfémy préterita a antepreterita,
 - **kondicionálovú enklitiku** (COND) – kondicionálovú morfému *by* pri prízentnom a préteritnom kondicionáli,
 - **personálne pronominálne enklitiky** (PRON): krátke formy personálnych pronomín,
 - **predložkové tvary pronomín** (PP), spojenia neslabičnej predložky a monosylabickéj formy pronomína,
 - **demonstratívne pronominá** (DEM),
 - **neauxiliárne formy verba *byť*** (COP),
 - **klitické trsy** (CLUS);
 - b) z hľadiska korektnosti slovoslednej realizácie:
 - **správna slovosledná realizácia enklitického komponentu** (C),
 - **chybná slovosledná realizácia enklitického komponentu** (E);
 - c) podľa typu syntaktickej konštrukcie rozlišujeme realizáciu enklitík
 - **v jednoduchej vete** (JV),
 - **v parataktickom súvetí so spájacím prostriedkom** (PS)¹⁵,
 - **v hypotaktickom súvetí s anteponovanou vedľajšou vetou** (HSH),
 - **v hypotaktickom súvetí s postponovanou, resp. interponovanou vedľajšou vetou** (HSV),
 - **v konštrukcii s neurčitým slovesným tvarom, najčastejšie infinitívom** (IK);
 - d) z hľadiska vzdialenosti medzi enklitickým komponentom a jeho lexikálnym, resp. syntaktickým hositeľom vymedzujeme
 - **nulovú vzdialenosť** (0-distance), teda očakávané kontaktné postavenie enklitiky a jej lexikálneho, resp. syntaktického hositeľa,
 - **nenulovú vzdialenosť**, teda očakávané nekontaktné postavenie enklitiky a jej lexikálneho, resp. syntaktického hositeľa, konkrétne vzdialenosť 1 (1-distance) (interpozícia jednej syntaktickej zložky medzi enklitiku a hositeľa), obdobne vzdialenosť 2 (2-distance), 3 (3-distance) atď.;
 - e) pozícia enklitického komponentu vo vzťahu k verbu:
 - **preverbálna pozícia** (preV): očakávaná realizácia enklitiky pred verbom,
 - **postverbálna pozícia** (postV): očakávaná realizácia enklitiky po verbe.
- Ku komplexnej databáze anotovaných dát pozri Ivanová – Kysel'ová – Gálisová (2021a).

5 Výsledky výskumu

Na nižších jazykových úrovniach (A1 až B1) sme tak analyzovali 307 vetných štruktúr (z toho 254 správnych a 53 nesprávnych použití enklitických komponentov) a na vyšších jazykových úrovniach (B2 až C1) 502 vetných štruktúr (z toho 449 správnych a 53 nesprávnych použití enklitík). Už z naznačených dát vyplýva, že slovosledná kompetencia slovenských študentov sa s postupujúcou jazykovou úrovňou zvyšuje, a to aj napriek predpokladanej

¹⁴ Pokiaľ ide o slovosledné chyby, v aktuálnej verzii akvizičného korpusu errkorp sa pri anotácii dát vymedzujú dva typy slovosledných chýb: označené ako *order* (tieto chyby sa týkajú slovosledného usporiadania enklitických komponentov a poradia komponentov vetnej štruktúry, ktoré je dané gramatickým faktorom) alebo ako *theme* (tieto chyby sa týkajú poradia komponentov výpovede z hľadiska jej aktuálneho členenia), porov. Mošaťová – Gajdošová (2019). Vzhľadom na potrebu detailnejšieho spracovania problematiky osvojovania si enklitík sme pristúpili ku komplexnejšej manuálnej anotácii, do ktorej zahrňame aj ďalšie faktory determinujúce slovoslednú realizáciu enklitických komponentov.

¹⁵ Asyndetické spojenia viet bez spájacích operátorov anotujeme ako JV.

prehlbujúcej sa syntaktickej komplexnosti vetných celkov na vyšších jazykových úrovniach (jednoduchý prepočet ukazuje, že zatiaľ čo na nižších jazykových úrovniach študent/ka urobí chybu pri slovoslednej realizácii enklitického komponentu takmer v každej šiestej vnútornej štruktúre (5,7), na vyšších jazykových úrovniach je to až takmer v každej desiatej štruktúre (9,5)).

V nasledujúcej tabuľke zachytávame frekvenčnú distribúciu jednotlivých typov slovosledných chýb vzhľadom na anotované parametre.

	COP	DEM	REF	PRON	PP	AUX	CON	CLUS	Celkovo
JV	9,4	3,8	11,3	11,3	0	3,8	0	0	39,6
PS	0	1,9	0	11,3	0	5,7	1,9	1,9	22,6
HSV	5,7	3,8	9,4	9,4	0	3,8	0	3,8	35,8
HSH	0	0	0	0	0	0	0	0	0
IS	0	0	1,9	0	0	0	0	0	1,9
Celkovo	15,1	9,4	22,6	32,1	0	13,2	1,9	5,7	100
0-distance	-	6,7	8,9	33,3	0	11,1	2,2	6,7	68,9
1-distance	-	2,2	17,8	4,4	0	4,4	0	0	28,9
2-distance	-	2,2	0	0	0	0	0	0	2,2
Celkovo		11,1	26,7	37,8	0	15,6	2,2	6,7	100
PreV	-	6,7	26,7	35,6	0	11,1	2,2	4,4	86,7
PostV	-	4,4	0	2,2	0	4,4	0	2,2	13,3
Celkovo		11,1	26,7	37,8	0	15,6	0	6,7	100

Tabuľka 1 Frekvenčná distribúcia slovosledných chýb pri používaní jednotlivých typov enklitik v syntaktických štruktúrach na úrovni A1 až B1 (údaje sú uvádzané v percentách)

	COP	DEM	REF	PRON	PP	AUX	CLUS	Celkovo
JV	5,7	5,7	15,1	1,9	7,5	3,8	0	39,6
PS	0	1,9	3,8	0	0	0	0	5,7
HSV	5,7	17	1,9	5,7	3,8	1,9	0	35,8
HSH	1,9	3,8	3,8	0	1,9	0	3,8	15,1
IS	0	0	3,8	0	0	0	0	3,8
Celkovo	13,2	28,3	28,3	7,5	13,2	5,7	3,8	100
0-distance	-	23,9	15,2	0	2,2	6,5	4,3	52,2
1-distance	-	7,5	10,9	6,5	10,9	0	0	37
2-distance	-	0	6,5	2,2	2,2	0	0	10,9
Celkovo	-	32,6	32,6	8,7	15,2	6,5	4,3	100
PreV	-	28,3	30,4	8,7	15,2	6,5	2,2	91,3
PostV	-	4,3	2,2	0	0	0	2,2	8,7
Celkovo	-	32,6	32,6	8,7	15,2	6,5	4,3	100

Tabuľka 2 Frekvenčná distribúcia slovosledných chýb pri používaní jednotlivých typov enklitik v syntaktických štruktúrach na úrovni B2 až C1 (údaje sú uvádzané v percentách)

Na základe analyzovaných dát možno konštatovať tieto základné tendencie týkajúce sa distribúcie slovosledných chýb pri použití enklitických komponentov.

5.1 Typ enklitického komponentu

5.1.1 Sloveso *byť*

S postupujúcou jazykovou úrovňou mierne klesá podiel slovosledných chýb týkajúcich sa použitia slovesa *byť* ako nestálej enklitiky (15,1 % verzus 13,2 %, porov. tabuľka 1 a tabuľka 2). Na vyšších jazykových úrovniach chyby v použití slovesa *byť* často vznikajú na pozadí týchto faktorov:

(i) ako veľmi silná sa ukazuje tendencia lokalizovať sloveso ako tranzitívny prvok do centrálnej pozície vo vetnej štruktúre:

(9) *Občas si myslím, že lepšie je žiť takto, než každý deň čeliť správam, ktoré uvedomujú, aký náš svet je zlý.* (Poľsko, B2)¹⁶,

(ii) problémy so slovoslednou organizáciou výpovede z hľadiska adekvátneho aktuálneho členenia (problém vzniká v umiestnení rematického komponentu *päť rokov* do iniciálvej pozície a následne v realizácii enklitického komponentu po tematickej zložke *pán Presvedčivý* v 3P pozícii):

(10) *Päť rokov pán Presvedčivý bol šerifom v svojom meste.* (Srbsko, B2),

(iii) problematický status vybraných adverbialíí¹⁷ z hľadiska aktuálneho členenia (frekventatívne adverbialie *často* nepatrí do tematickej zóny výpovede, očakávaná realizácia spony *je* je teda druhá pozícia po prvej syntaktickej zložke *pre moderného človeka*, a to tak na základe Wackernagelovho pravidla, ako aj na základe aktuálneho členenia):

(11) *Pre moderného človeka často je už príliš nudné chodiť do múzeí, katedrál, galérií, pretože všetko, čo tam je, vidí vo svojich telefónoch a počítačoch.* (Ukrajina, B2).

5.1.2 Argumentové klitiky

Pokiaľ ide o argumentové klitiky (DEM, PRON, PP), na vyšších jazykových úrovniach sa zvyšuje počet slovosledných chýb týkajúcich sa použitia argumentových klitik (41,5 % verzus 49 %, porov. tabuľka 1 a tabuľka 2) – ide predovšetkým o pronomínálne formy, ktoré sú na vyšších jazykových úrovniach celkovo viac zastúpené aj vzhľadom na fakt, že na nižších jazykových úrovniach výskumy konštatujú vyšší podiel opakovania plnovýznamových jednotiek a nižší podiel pronomínálnych substitúcií (porov. Amzallag, 2019).

5.1.3 Verbálne klitiky

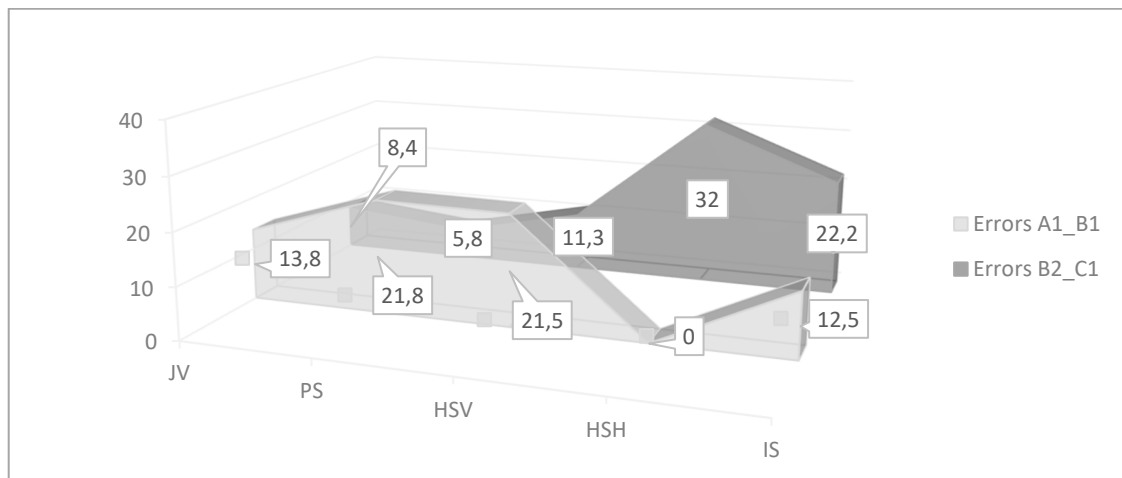
Pokiaľ ide o verbálne klitiky (REF, AUX, COND, CLUST), na vyšších jazykových úrovniach sa znižuje počet slovosledných chýb týkajúcich sa použitia verbálnych klitik (43,4 % verzus 37,8 %, porov. tabuľka 1 a tabuľka 2) – na základe frekvenčnej distribúcie možno predpokladať najmä zvyšovanie kompetencie pri používaní gramatických foriem času a spôsobu. Na druhej strane však problémom ostáva adekvátne slovosledná realizácia reflexívnych komponentov – podiel slovosledných chýb pri používaní reflexívnych klitik je na úrovniach B2 až C1 v porovnaní s nižšími jazykovými úrovňami dokonca vyšší (22,6 % verzus 28,3 %, porov. tabuľka 1 a tabuľka 2).

¹⁶ Doklady z textov študentov uvádzame v pôvodnej podobe, chyby v nich neopravujeme.

¹⁷ Podľa *Mluvnice češtiny* (Daneš – Hlavsa – Grepl, 1987) platí, že kvantitatívny pomer tematických a rematických použití je pri každom type adverbialie iný. Svoju úlohu tu zohráva jednak sémantika adverbialíí (na základe prináležitosti do sémantického typu možno jednotlivé typy adverbialíí zoradiť na stupnici od tých, ktoré sú tematizované najčastejšie, po tie, pre ktoré je typické rematické postavenie, takto: podmienka – prípuska – zreteľ – čas – účel – príčina v užšom zmysle – miesto – pôvod – spôsob – miera), jednak valenčný status adverbialie (valenčné adverbialie majú tendenciu plniť skôr funkciu rémy, zatiaľ čo nevalenčné adverbialie preferujú tematické funkcie).

5.2 Typ syntaktickej štruktúry

V grafe 1 prinášame informácie o percentuálnom podiele slovosledných chýb vo vzťahu k celkovému zastúpeniu jednotlivých typov syntaktických štruktúr.

Graf 1 Podiel slovosledných chýb v jednotlivých typoch syntaktických štruktúr vo vzťahu k celkovému počtu daných štruktúr (údaje sú uvádzané v percentách)

5.2.1 Jednoduchá veta

Naše výskumy ukazujú, že na vyšších jazykových úrovniach sa nemení počet slovosledných chýb v prípade enklitik realizujúcich sa v rámci jednoduchej vety (pokiaľ ide o percentuálne zastúpenie v rámci jednotlivých syntaktických štruktúr, na oboch úrovniach sa chyby v jednoduchej vete objavujú v 39,6 %, porov. tabuľka 1 a tabuľka 2). Možno to vysvetliť aj na základe faktu, že na vyšších jazykových úrovniach sa zvyšuje priemerná dĺžka výpovede, čo vedie k vzniku syntakticky komplexnejších štruktúr (aj v rámci jednoduchej vety), v rámci ktorých sa zvyšujú nároky na adekvátnu slovoslednú realizáciu enklitického komponentu. Na druhej strane však platí, že slovosledná kompetencia študentov/šudentiek sa rozvíja: vo vzťahu k adekvátnym slovosledným realizáciám na nižších jazykových úrovniach počet slovosledných chýb v jednoduchej vete dosahuje 13,8 %, zatiaľ čo na vyšších jazykových úrovniach len 8,4 % (porov. graf 1).

Na vyšších jazykových úrovniach sa veľká časť chýb týkajúca sa slovosledu enklitických komponentov v jednoduchých vetách vzťahuje na také štruktúry, ktoré obsahujú rôznorodé typy konektorov, resp. tematických introduktorov. Tieto typy výrazov môžu fungovať ako prvá prízvukovaná zložka výpovede vytvárajúca 1P pozíciu, Wackernagelovo pravidlo teda určuje bezprostredné postavenie enklitických prvkov po týchto výrazoch. Komplikáciu predstavuje neadekvátna syntaktická emancipácia týchto jednotiek a ich grafické vydelenie z vetnej štruktúry, porov.:

(12) *Predsa, niekedy sa stáva, že urobím výnimku a pozriem si niečo úplne nové.* (Poľsko, C1).

5.2.2 Parataktické súvetie

Na základe našich dát možno konštatovať, že na vyšších jazykových úrovniach výrazne klesá podiel slovosledných chýb v rámci parataktických súvetí, a to pokiaľ ide o percentuálne zastúpenie v syntaktických štruktúrach (chyby v parataxe tvoria 22,6 % všetkých chýb na nižších jazykových úrovniach, ale len 5,7 % na vyšších jazykových úrovniach, porov. tabuľka 1 a tabuľka 2), ako aj o pomer správnych a nesprávnych slovosledných realizácií enklitik v rámci parataktických štruktúr (na nižších jazykových úrovniach sa chybné slovosledné použitie enklitik týkajú 21,8 % z celkového počtu parataktických súvetí, zatiaľ čo na vyšších

jazykových úrovniach to je len 5,8 %, porov. graf 1). Z toho možno usúdiť, že slovosledná kompetencia študentov/študentiek vzťahujúca sa na použitie enklitik v parataktických štruktúrach sa výrazne zvyšuje. Celkovo však naše výskumy potvrdzujú tendenciu, ktorá sa zistila aj pri výskume iných jazykov (porov. Wolfe-Quintero et al., 1998), a to je celkový pokles zastúpenia parataxe na vyšších jazykových úrovniach: zatiaľ čo na nižších jazykových úrovniach má parataxa v rámci typov štruktúr zastúpenie 17,9 %, na vyšších jazykových úrovniach jej percentuálny podiel dosahuje len 10,4 %.

Pri parataktických súvetiach je pre učiacich sa dôležité identifikovať konjunkcie s proklitickým statusom (ide o spojky *a* a *i*), ktoré nie sú prvým prízvukovaným celkom a enklitické komponenty sa tak nemôžu realizovať bezprostredne po nich. Tieto slovosledné chyby evidujeme najmä na nižších jazykových úrovniach, porov.:

(13) *O osmej večera konečne všetko bolo ukončené a som sa vrátil domov.* (Ukrajina, A2),

(14) *To bol predvečer, niekoľkými dňami pred Novým rokom, ja som bol vtedy na dedine a som ponúknul rodičiam aby som údil mäso sám ako dôležitú zložku oslavných jediel.* (Ukrajina, A2).

Na vyšších jazykových úrovniach sme zaznamenali minimálny počet slovosledných chýb v parataktických štruktúrach. Problematické je najmä umiestňovanie enklitik v súvetiach so spojkou *ale*:

(15) *Nezaujíma ma, ako to urobíš, ale ja ho musím tu mať.* (Srbsko, C1),

(16) *Tá už vedela, aký je vzťah medzi nimi a že čoskoro príde koniec, ale to iba nevedela si priznať, a na Markove odchody bez pozdravu si zvykla od prvého dňa.* (Srbsko, B2).

Slovosledné chyby tiež vznikajú v prípade pravopisného vyčlenenia adverbiala, ktoré tak spôsobí akýsi syntaktický reštart výpovede s neadekvátnym umiestnením enklitiky do tretej pozície po druhej syntaktickej zložke (ktorá sa však na základe vyčlenenia pomocou čiarky vníma ako prvá):

(17) *Išiel do izby, sadol si do kresla a namiesto pohárika, dal si celú fľašu whisky.* (Srbsko, C1).

5.2.3 Hypotaktické súvetie

Na vyšších jazykových úrovniach stúpa počet slovosledných chýb uplatňujúcich sa v rámci hypotaktických štruktúr (pokiaľ ide o percentuálne zastúpenie v rámci jednotlivých syntaktických štruktúr, porov. 35,8 % verzus 40,9 %, pozri tabuľka 1 a tabuľka 2), čo súvisí aj s celkovo vyššou frekvenciou zastúpenia hypotaktických súvetí na vyšších jazykových úrovniach. Slovosledná kompetencia učiacich sa v prípade hypotaktických štruktúr síce zvyšuje, avšak v porovnaní s inými typmi syntaktických štruktúr najmenej výrazne: na nižších jazykových úrovniach počet slovosledných chýb v rámci hypotaktických súvetí dosahuje 20,7 %, zatiaľ čo na vyšších jazykových úrovniach 14 % (vo vzťahu k adekvátnym slovosledným realizáciám enklitik v tomto type syntaktickej štruktúry, porov. graf 1, uvádzame súčet typov HSV + HSH). Relatívne pomalší progres rozvoja slovoslednej kompetencie v rámci hypotaktických súvetí súvisí s rozvíjajúcou sa syntaktickou komplexnosťou komunikátov, ktoré učiaci sa produkujú, pozri bližšie Ivanová – Kysel'ová – Galisová (2021b), čo predstavuje zvýšené nároky na adekvátnu slovoslednú realizáciu enklitických komponentov. Zvyšovanie syntaktickej komplexnosti textov sa prejavuje jednak zvyšovaním sa priemernej dĺžky výpovede, jednak pribúdaním zastúpenia súvetných štruktúr vrátane anteponovania a zapúšťania vedľajších viet do štruktúry výpovedí. Jednou z konzekvencií prehľbujúcej sa syntaktickej komplexnosti môže byť zvyšovanie vzdialenosti medzi enklitickým komponentom a jeho lexikálnym, resp. syntaktickým hosťiteľom a väčší problém pri identifikácii prvej syntaktickej zložky výpovede.

Osobitne sa možno pristaviť pri hypotaktických štruktúrach s anteponovanou vedľajšou vetou (HSH), ktoré sú na nižších jazykových úrovniach zastúpené minimálne. V prípade, že ide o vedľajšiu vetu, ktorá má syntaktickú platnosť vetného člena obligatórneho vo vzťahu k predikátu hlavnej vety, vystupuje vedľajšia veta ako prvý prízvukovaný celok, čo umožňuje realizáciu enklitického komponentu v iniciálovej pozícii hlavnej vety, porov. *Kto to je, tí nepoviem., Kto to je, sa nevie.* (ide o tzv. vetné klitiky, ktorých prozodickým hostiteľom nie je slovo, ale vedľajšia veta). Naopak, ak je vedľajšia veta z vetnočlenského hľadiska fakultatívnym komponentom vo vzťahu k predikátu hlavnej vety, iniciálová pozícia enklitického komponentu nie je možná a enklitika sa realizuje po prvej prízvukovanej zložke hlavnej vety, porov. *Ked' ráno vstanem, umývam sa.* (ide o tzv. slovné klitiky, ktorých prozodickým hostiteľom je slovo vo funkcii prvej syntaktickej zložky). Uplatňovanie tohto pravidla si vyžaduje vysoký stupeň syntaktickej kompetencie a v mnohých prípadoch môže spôsobovať slovosledné problémy. Problémy pozorujeme najmä vo vetných štruktúrach s hromadením adverbialíí (aj tzv. nakopených adverbialíí, ktorých zložky sa vo vete neraz realizujú ako voľne pripojené vetné členy a sú vyčlenené čiarkou) vo funkcii tzv. kulisovej témy, porov.:

(18) *Teraz, o pätnásť rokov neskôr, v tomto meste kde sa zmenil jej život cíti sa ako cudzinka.* (Srbsko, B2).

Podobný problém spôsobuje aj interponovanie vedľajšej vety do vnútra hlavnej vety:

(19) *Namiesto pozitívnych výsledkov, ktoré tato divadelná hra mala umožniť a pomôcť väzenkám, stáva sa naopak.* (Srbsko, C1).

Interponovanie vedľajších viet do štruktúry hlavných viet je pre učiaceho sa náročné z hľadiska identifikácie prvej syntaktickej zložky výpovede (študent/ka ako prvú syntaktickú zložku identifikuje vetný komponent realizujúci sa po čiarku, ktorý sa v rámci diskontinuitnej štruktúry hlavnej vety v skutočnosti realizuje v 2P pozícii), porov.:

(20) *O tom, ako fanúšikovia nezvládli zadržať emócie do nasledujúceho dňa, povedal mi Maks.* (Poľsko, C1).

V prípadoch, že sa neadekvátne umiestnenie enklitického komponentu týka vedľajšej vety v type HSV, ide najčastejšie o neadekvátnu postverbálnu realizáciu enklitického komponentu, hoci adekvátna pozícia 2P je pozícia bezprostredne po spájacom operátore, porov.:

(21) *Nerozumiem, ako mala by som byť fanúšikom reality show.* (Poľsko, A2),

(22) *Ja mám rad prácu, a hoci ona prináša mi fyzickú únavu, oddycham duchovne tak ako nikdy.* (Ukrajina, A2).

Tento typ chyby sa objavuje aj na vyšších jazykových úrovniach, porov.:

(24) *Povedala mi, že spoznali sa na diskotéke.* (Poľsko, C1),

(25) *Zdá sa mi, že nemôže má pochopiť.* (Ukrajina, C1).

Pri explikácii tohto typu slovoslednej chyby možno vyjsť z dvoch predpokladov. V prvom rade možno uvažovať o tom, že študent/ka nezohľadní prozodický status spájacieho operátora a nevyhodnotí ho ako prvú syntaktickú zložku výpovede.

V niektorých prípadoch chyba vzniká rozdelením klitického trsu a realizáciou jedného z enklitických komponentov v neadekvátnej slovoslednej pozícii, čo predpokladá, že študent/ka prozodický status spájacieho operátora vyhodnotil/a správne, porov.:

(26) *Opýtal sa kolegov či by bolo v poriadku keby ponúknul dievčatkom aby sa staral o nej pokiaľ ju systém nevezme.* (Srbsko, B2),

(27) *Nechcú prijať niečo cudzie, čo by mohlo ich ohroziť, v tomto prípade ide o inú sexuálnu orientáciu.* (Poľsko, C1).

V týchto prípadoch možno neadekvátnu slovoslednú realizáciu jedného z enklitických komponentov očakávaného klitického trsu vysvetliť vplyvom prototypickej slovoslednej schémy, pozri bližšie 5.4.

5.2.4 Infinitívna skupina

Prípady, keď sa enklitický komponent viaže na infinitívny tvar (zriedkavo aj iný neurčitý tvar), sú v našom materiáli zriedkavé a chybné slovosledné realizácie sa taktiež vyskytujú raritne. Pre tento typ konštrukcie je charakteristická značná slovosledná variabilita, ktorá odráža dynamické tendencie uplatňujúce sa v enklitickom subsysteme slovenčiny.

V prípade infinitívnych skupín ide najčastejšie o štruktúry, v rámci ktorých sa infinitív viaže na určitý slovesný tvar neplnovýznamového alebo plnovýznamového verba a plní tak syntaktickú funkciu časti zloženého predikátu, resp. iné syntaktické funkcie (objektu, adverbiale, prípadne doplnku). Zhodnotenie adekvátnej slovoslednej realizácie komplikuje skutočnosť, že nemáme k dispozícii opis slovosledných tendencií realizácie enklitických komponentov ani v slovenčine ako L1.

V prípade, že sa infinitív realizuje v rematickej pozícii, ako správne možno hodnotiť umiestnenie enklitických komponentov pred i za infinitívom (v týchto prípadoch sa v práci J. Mistríka postulovalo poradie enklitických komponentov v druhej pozícii v rámci výpovedného úseku s infinitívom ako prvou syntaktickou zložkou, napr. *už jej nepristalo bídať sa; preto sa vychytil ponúknuť sa do úradov*, porov. Mistrík, 1966, s. 159; korpusové doklady však ukazujú, že enklitické komponenty sa môžu realizovať aj v antepozícii s riadiacim verbom ako začiatkom výpovedného úseku), preto tieto prípady ako chyby neanotujeme¹⁸, porov.:

(28) *Však, keby som sa tam narodila, tak som si istá, že by ma vôbec ani nenapadlo báť sa ich.* (Poľsko, B2),

možný variant:

(28´) *Však, keby som sa tam narodila, tak som si istá, že by ma vôbec ani nenapadlo sa ich báť.*

V prípade, že sa infinitív spája s analytickým kategoriálnym predikátom, prípustné sú dokonca tri slovosledné realizácie:

(29) *To znamená, že máme možnosť doslova sa dotknúť histórie.* (Ukrajina, B2),

možné varianty:

(29´) *To znamená, že sa máme možnosť doslova dotknúť histórie.,*

(29´´) *To znamená, že máme možnosť doslova dotknúť sa histórie.*

Slovosledný variant s postavením enklitiky pred verbum finitum však nie je možné v prípade, ak verbum finitum aj infinitív predstavujú zvrtné slovesá, v takom prípade sa enklitika stojaca pri prísudkovom slovese kladie do 2P pozície v rámci vety a enklitika viazaná na infinitív sa realizuje v rámci výpovedného úseku, ktorého prvou syntaktickou zložkou je infinitív, porov. Mistrík (1966, s. 159), porov.:

(30) *Marko sa snažil spomenúť si, prečo nemá rád to decembrové počasie.* (Srbsko, B2),

možný variant:

(30´) *Marko sa snažil si spomenúť, prečo nemá rád to decembrové počasie.,*

nesprávny variant:

(30´´) **Marko sa si snažil spomenúť, prečo nemá rád to decembrové počasie.*

5.3 Vzďialenosť od lexikálneho, resp. syntaktického hostiteľa

Vzťah medzi nulovou a nenulovou vzďialenosťou od lexikálneho, resp. syntaktického hostiteľa na nižších (A1 – B1) a vyšších (B2 – C1) jazykových úrovniach je vo vzťahu nepriamej korelácie: na nižších jazykových úrovniach zaznamenávame vyšší počet chýb aj v prípadoch očakávanej nulovej vzďialenosti enklitického komponentu od lexikálneho, resp. syntaktického hostiteľa (68,9 %) oproti nenulovej vzďialenosti (pozície 1 a 2 spolu 31,1 %), zatiaľ čo na vyšších jazykových úrovniach klesá podiel chýb v kontaktnej pozícii (52,2 %)

¹⁸ O miere anotátorskej zhody pri spracovaní dát bližšie pozri Ivanová – Kyseľová – Gálisová (2021b).

a stúpa podiel chýb v distantných pozíciách 1 a 2 (spolu 47,9 %), porov. tabuľka 1 a tabuľka 2. Vyšší počet enklitík, ktorých realizácia sa viaže na pozíciu 1 a 2, svedčí aj o zvyšujúcej sa syntaktickej komplexnosti textov študentov na vyšších jazykových úrovniach (emancipácia enklitického komponentu od jeho lexikálneho, resp. syntaktického hostiteľa a jeho umiestnenie do nekontaktnej pozície je dôsledkom produkcie komplexnejších syntaktických štruktúr s väčším počtom syntaktických zložiek).

Slovosledné chyby možno v tomto prípade explikovať na základe viacerých faktorov:

(i) neschopnosť emancipovať enklitický komponent od svojho lexikálneho, resp. syntaktického hostiteľa – predpokladáme, že najmä v prípade verbálnych enklitík hovoriaci považuje enklitický komponent a jeho hostiteľa za konceptuálne kohézny celok, takže slovosledná emancipácia enklitiky „v mene“ istého prozodického pôdorysu vetnej štruktúry predpokladá schopnosť túto kognitívnu kohéznosť na formálnej rovine narušiť, čo vedie k už spomínanej konštituentovej diskontinuite (ukazuje sa, že konceptuálna jednota verbálnej enklitiky a jej lexikálneho hostiteľa funguje ako univerzálny princíp, ktorý determinuje preferované kontaktné postavenie enklitiky a hostiteľa v textoch učiacich sa aj v prípade, že tzv. Wackernagelovo pravidlo sa uplatňuje aj v L1):

(31) *Tá už vedela, aký je vzťah medzi nimi a že čoskoro príde koniec, ale to iba nevedela si priznať, a na Markove odchody bez pozdravu si zvykla od prvého dňa.* (Srbsko, B2);

(ii) vplyv aktuálneho členenia: v prípade viackomponentovej témy má študent/ka tendenciu umiestňovať enklitický komponent do posttematickej pozície (porov. kulisový tematický komponent *po pohrebe* a substančný tematický element *Angelina* vo viackomponentovej téme nasledujúcej výpovedi):

(32) *Po pohrebe Angelina sa hned' zabalila a odišla z toho mesta navždy, všetko v tom meste jej pripomínalo Marka, ktorý je teraz niekde nad ňou – nemohla to vydržieť.* (Srbsko, B2);

(iii) negatívny transfer z L1 (v nasledujúcej výpovedi mohla chyba vzniknúť pod vplyvom poľštiny, v ktorej v zloženom prísudku morféma *się* stojí vždy po modálnom slovese):

(33) *V každej chvíli môžeme si zapnúť mobil či počítač a keď to chceme alebo nechceme, aj tak sa nám z každej stránky budú ukazovať najnovšie a najrôznejšie informácie.* (Poľsko, B2).

5.4 Preverbálna a postverbálna pozícia

Pokiaľ ide o preverbálne alebo postverbálne postavenie enklitiky vo vzťahu k svojmu lexikálnemu, resp. syntaktickému hostiteľovi, častejšie slovosledné problémy sa na nižších aj vyšších jazykových úrovniach týkajú očakávanej preverbálnej pozície, teda nutnosti anteponovať enklitický komponent. Väčšina slovosledných chýb sa týka najmä neadekvátnej postverbálnej realizácie enklitického komponentu namiesto očakávanej preverbálnej pozície (86,7 % na nižších jazykových úrovniach verzus 91,3 % na vyšších jazykových úrovniach, porov. tabuľka 1 a tabuľka 2¹⁹), pričom tieto chyby sa objavujú v dátach poľských, ukrajinských aj srbských študentov, porov.:

(34) *K modrej farbe pridali sa aj fialové a ružové odtiene, ktoré spolu tvoria prechod.* (Poľsko, C1),

(35) *Ako dieťa vedela povedať, že majú oči istej farby, modré ako Dunaj, aby sa rozpoznali lebo ho univerzum poslal k nej.* (Srbsko, C1),

(36) *Každý večer, po návrate domov, upokojujem sa fl'aškou.* (Ukrajina, C1).

V prípade argumentových klitík možno neadekvátnu slovoslednú realizáciu enklitického komponentu vysvetliť na základe slovosledného modelu SVO, ktorý je v slovenčine

¹⁹ Vyšší počet slovosledných chýb týkajúcich sa neadekvátnej realizácie enklitického komponentu v preverbálnej pozícii namiesto očakávanej postverbálnej pozície môže súvisieť s vyšším percentuálnym zastúpením parataxe na nižších jazykových úrovniach, porov. kap. 5.2.2.

dominantný a v dôsledku ktorého sa vo výpovediach argumentové klitiky (najčastejšie so syntaktickou platnosťou objektu, ale naše dáta ukazujú, že sa to vzťahuje aj na argumentové klitiky s funkciou adverbialu) dostávajú do postverbálnej pozície.

V prípade verbálnych klitik možno uvažovať o preferovaných morfematických šablónach s typickým poradím morfematických komponentov. Gramatické morfémy verba sa v slovanských jazykoch typicky realizujú na pravej periférii (porov. Manová, 2015)²⁰, čo vysvetľuje tendenciu klásť verbálne enklitické komponenty do postverbálnej pozície bez ohľadu na prozodické pomery vo výpovedi.

6 Závěry

V štúdiu sme sa pokúsili opísať základné tendencie vo vývine kompetencie týkajúcej sa slovoslednej realizácie enklitických komponentov v medzijazyku slovanských študentov učiacich sa slovenčinu ako L2 na nižších (A1 – B1) a vyšších (B2 – C1) jazykových úrovniach. Parciálne výsledky z nášho súboru dát poukazujú na inkrementálny charakter formovania slovoslednej kompetencie vzťahujúcej sa na umiestňovanie enklitik v rámci vetnej štruktúry. Tento proces nie je priamočiary, ale je determinovaný viacerými faktormi: najmä vzdialenosťou enklitického komponentu od lexikálneho/syntaktického hostiteľa, pozíciou enklitického komponentu na pravej alebo ľavej periférii verba a typom syntaktickej štruktúry, do ktorej je enklitický komponent inkorporovaný.

Hoci naše dáta ukazujú na znižovanie množstva jazykových chýb v medzijazykovom vývine, zároveň možno konštatovať, že aj hovoriaci produkujú slovosledné chyby aj na vyšších jazykových úrovniach, a to aj v prípade typologickej blízkosti L1 a L2 a v pripravených písaných komunikátoch. Jednou z príčin tohto stavu je fakt, že osvojovanie si slovosledu enklitik predstavuje komplexný proces, ktorý na strane učiacich sa predpokladá súhrn:

- **syntactickej kompetencie** (schopnosť identifikovať prvú syntaktickú zložku vetnej štruktúry, ktorá sa nemusí rovnať slovu, ale môže byť vyjadrená syntaktickým komplexom slov, ba dokonca aj vetou; schopnosť identifikovať aj iníciaľovo realizované syntakticky nezačlenené zložky vetnej štruktúry, napr. konektory, tematické introduktory, ako prozodických hostiteľov a pod.),

- **prozodickej kompetencie** (schopnosť „v mene“ adekvátnej prozodickej štruktúry vety „rozbiť“ konceptuálne celky, ktoré predstavuje enklitika a jej lexikálny hostiteľ, a prekonávať typické slovosledné modely, porov. napr. preferované poradie SVO vo vetnej štruktúre, resp. typickú realizáciu gramatických morfém na pravej periférii verba v slovenčine; schopnosť stanoviť prozodický status spájacích operátorov v súvetiach a pod.),

- **pragmatickej kompetencie** (schopnosť lineárne usporadúvať vetné komponenty v závislosti od aktuálneho členenia výpovede a na tomto základe umiestniť enklitický komponent do posttematickej časti vetnej štruktúry, aj keď táto pozícia nekorešponduje s 2P pozíciou, a pod.).

Potvrďuje sa tým zistenie, že Wackernagelovo pravidlo (a jeho didaktická simplifikácia „príklonky do druhej pozície“) predstavuje skôr tendenciu, než jednoznačné a bez výnimiek uplatniteľné pravidlo. V tomto zmysle platí, že slovosledná kompetencia učiacich sa zahŕňa schopnosť dynamického modelovania lineárneho poradia prvkov vetnej štruktúry, v rámci ktorého sa gramatické, prozodické a pragmatické činitele determinujúce slovoslednú realizáciu komponentov môžu uplatniť nielen ako komplementárne, ale aj ako protichodne pôsobiace princípy.

²⁰ Inklináciu reflexívnych klitik k pravej periférii verba potvrdzujú aj gramatikalizačné procesy vo viacerých jazykoch, v rámci ktorých sa pôvodne samostatná klitika prehodnocuje na nesamostatný afix realizujúci sa v morfematickej štruktúre na pravej periférii po radixe.

Literatúra:

- AMZALLAG, O. (2019): 3rd Person Object Pronoun Use in French Beginning Textbooks. In: *Journal of Second and Multiple Language Acquisition – JSMULA*, 7/1, s. 15–47.
- AVGUSTINOVA, T. – OLIVA, K. (1995): On the nature of the Wackernagel position in Czech. In: U. Junghanns – G. Zybatow (eds.): *Formale Slavistik*. Frankfurt am Main: Vervuert, s. 25–47.
- BĚLIČOVÁ, H. – UHLÍŘOVÁ, L. (1996): *Slovanská věta*. Praha: Euroslavica.
- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. – GREPL, M. (1987): *Mluvnice češtiny. 3, Skladba*. Praha: Academia.
- DÍAZ, B. – ERDOČIA, K. – de MENEZES, R. F. – MUELLER, J. L. – SEBASTIÁN-GALLÉS, N. – LAKA, I. (2016): Electrophysiological correlates of second-language syntactic processes are related to native and second language distance regardless of age of acquisition. In: *Frontiers in Psychology*, 133/7, s. 1–13.
- FATHMAN, A. – LOCOCO, V. (1989). Word order contrasts and production in three target languages. In: H. Dechert – M. Raupach (eds.): *Transfer in language production*. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation, s. 159–170.
- FRANKS, S. – KING, T. H. (2000): *A Handbook of Slavic clitics*. Oxford: Oxford University Press.
- GABRIKOVÁ, A. – KAMENÁROVÁ, R. – MOŠAŤOVÁ, M. – LOS IVORÍKOVÁ, H. – ŠPANOVÁ, E. – TICHÁ, H. (2014): *Křížom-krážom. Slovenčina B2*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- HANA, J. (2007): *Czech Clitics in Higher Order Grammar*. Columbus: The Ohio State University.
- IVANOVÁ, M. – KYSEĽOVÁ, M. – GÁLISOVÁ, A. (2021a): *Acquiring word order in Slovak as a foreign language: comparison of Slavic and Non-Slavic learners utilizing corpus data*. [Data set]. Zenodo. [Cit. 2021-14-09.] Dostupné na internete: <<http://doi.org/10.5281/zenodo.4625429>>
- IVANOVÁ, M. – KYSEĽOVÁ, M. – GÁLISOVÁ, A. (2021b): *Acquiring word order in Slovak as a foreign language: comparison of Slavic and Non-Slavic learners utilizing corpus data*. In: *Jazykovedný časopis*, 72/2, s. 353–370.
- JARVIS, S. – PAVLENKO, A. (2010): *Crosslinguistic Influence in Language and Cognition*. New York: Routledge.
- KAČALA, J. (2013): *Syntagmatický slovosled v slovenčine*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- KAMENÁROVÁ, R. – TICHÁ, H. – ŠPANOVÁ, E. – LOS IVORÍKOVÁ, H. – KLESCHTOVÁ, Z. – MOŠAŤOVÁ, M. (2018): *Křížom-krážom. Slovenčina A1. 2., dopl. a prep. vydanie*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- KOSEK, P. (2011): *Enklitika v češtině barokní doby*. Brno: Host.
- KOTKOVÁ, R. (2017): *Čeština nerodilých mluvčích s mateřským jazykem neslovanským*. Praha: Karolinum.
- MANOVA, S. (2015): *Affix Order and the Structure of the Slavic Word*. In: S. Manova (ed.): *Affix Ordering Across Languages and Frameworks*. Oxford: Oxford University Press, s. 205–230.
- MISTRÍK, J. (1966): *Slovosled a vetosled v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MOŠAŤOVÁ, M. – GAJDOŠOVÁ, K. (2019): *Annotation in the Corpus of Texts of Students Learning Slovak as a Foreign Language (ERRKORP)*. In: *Jazykovedný časopis*, 70/2, s. 345–357.
- PAKULAK, E. – NEVILLE, H. J. (2010): *Proficiency differences in syntactic processing of native speakers indexed by event-related potentials*. In: *Journal of Cognitive Neuroscience*, 22/12, s. 2728–2744.
- PEKAROVIČOVÁ, J. (2020): *Slovenčina ako cudzí jazyk. Predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava: Stimul.
- STARÝ KOŘÁNOVÁ, I. (2017): *Příklonky a vazaly infinitivu*. In: *Studie z aplikované lingvistiky*, 11 (special issue), s. 109–120.
- UHLÍŘOVÁ, L. (1987): *Knížka o slovosledu*. Praha: Academia.
- UHLÍŘOVÁ, L. – KOSTA, P. – VESELOVSKÁ, L. (2017): *Klitikon*. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita. [Cit. 2021-14-09.] Dostupné na internete: <<https://www.czechency.org/slovník/KLITIKON>>
- WOLFE-QUINTERO, K. – INAGAKI, S. – KIM, H.-Y. (1998): *Second Language Development in Writing: Measures of Fluency, Accuracy, and Complexity*. Honolulu: University of Hawai'i, Second Language Teaching and Curriculum Centre.

ZAWISZEWSKI, A. – GUTIÉRREZ, E. – FERNÁNDEZ, B. – LAKA, I.: Language distance and non-native syntactic processing: Evidence from event-related potentials. In: *Bilingualism: Language and Cognition*, 14/3, s. 400–411.

ZOBLE, H. (1982). A direction for contrastive analysis. The comparative study of developmental sequences. In: *TESOL Quarterly*, 16/2, s. 183–196.

Zdroje:

Omnia Slovaca III Maior. [Cit. 2021-14-09.] Dostupné na internete:

<<http://ske.juls.savba.sk/bonito/index.html>>

Slovenský národný korpus – errkorp-0.1. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2020. [Cit. 2021-14-09.] Dostupné na internete: <<https://korpus.juls.savba.sk>>

Summary

The acquisition of word order of enclitics in Slovak as a foreign language on the basis of the texts of Slavic students

The study deals with the problem of acquiring word order in the Slovak as a foreign language in the written texts of Slavic students (Polish, Ukrainian, Serbian). The erroneous usage of enclitic components in the texts of Slavic students is analysed with respect to different investigated variables (types of enclitic components, types of syntactic construction, distance from lexical/syntactic anchor, and realization in pre- or post-verbal position) to show word order competence development in the interlanguage of students. Theoretical parts bring the definition of enclitics and sketch the classification of enclitic components with respect to different criteria. In the analytic parts, on the basis of self-compiled corpus of written texts and data gained from corpus errkorp-0.1, the study shows the most common errors concerning the placement of enclitic components and tries to seek for the possible explanation of their occurrence. It shows that the acquisition of enclitic components represents a complex process which includes the high level of prosodic, syntactic and pragmatic competence of students.

Táto štúdia vznikla ako súčasť riešenia projektu APVV-19-0155 Jazykové chyby v slovenčine ako cudzom jazyku na báze akvizitného korpusu.